

חגיגת קיץ – מדרש שמות

מאת זיוה שמיר

אני מתנצלת על העיכוב במענה. כשהתפרסמו בפורום [\(בקישור הזה\)](#) דברי הפרשנות של ד"ר יוסף גלובינסקי על "חגיגת קיץ" לא ראיתם כי לרגל השתתפותי בכנס אקדמי בחו"ל הייתי מנותקת מאתר נתן אלטרמן ומכל האתרים שבהם אני נוהגת לבקר בקביעות.

ולעצם העניין: בדברי הפרשנות של ד"ר גלובינסקי טמונות לא אחת טענות משכנעות, אך המסקנות שהוא בונה עליהן מרחיקות לכת. ברשימה שחיברתי על פזמונו של אלטרמן "ילדי הפקר", למשל, שמחתי להסתמך על אבחנותיו המשכנעות המקשרות את השיר העוסק בנוער שוליים עברייני עם סוגיית "בן סורר ומורה" שדיניו נדונים בתורה, במשנה ובתלמוד. ואולם, לפעמים דברי הפרשנות הנכוחים של ד"ר גלובינסקי נבלעים בתוך הערות פרשניות חד-משמעיות ונחרצות, שאינן עומדות במבחן ההיגיון הפשוט (common sense), אף אינן משקפות את העובדות לאשורן.

לדוגמה: דבריו על מעברו של אלטרמן מן השמות הצרפתיים ה"קלסיים" ("אלברט" ו"זינט" שבנוסח המוקדם של "חגיגת קיץ") לשם החידתי "ציבא" ולשם היווני "הלן" (על שמה של הלנה מטרואה, בתו של זאוס ואשת מנלאוס, שגברים רבים התאהבו בה בזכות יופיה הנדיר, וביקשו לשאתה לאישה) אינם מדויקים ואינם משכנעים.

בדמותה של "הלן", היפה בנשים, מנסה יוסף גלובינסקי לאתר רמזים לדמותה של גולדה מאיר [!]. זוהי ללא ספק השערה משעשעת ובלתי-סבירה בעליל. האם סביר שאלטרמן יציג את דמותה עבת-הגוף ובעלת החוטם הבולבוסית של גולדה באמצעות היופי הנדיר וחסר-התקדים של הלנה שעליו כתב המחזאי והמשורר האנגלי כריסטופר מרלו את השורות הידועות הפותחות במילים:

Was this the face that launch'd a thousand ships,
And burnt the topless towers of Ilium?
Sweet Helen, make me immortal with a kiss.

ובתרגום המנסה לשמור על המשקל בן חמשת הימבים שהיה כה חשוב ועקרוני לסופרים שייקספיר, מרלו ובני-דורם: "זֶה הַדְּיוֹקָן הַשֵּׁיק אֶלְף סְפִינֹת? / הַפֶּךְ אֶת מְגִדְלֵי טְרוֹיָה לְאַפְרָ? / הַלְנָה, בְּפִיךְ הַקְנִי לִי חֵי-עֵד" (מאנגלית: ז"ש).

יתר על כן, דבריו ד"ר יוסף גלובינסקי אינם מאזכרים את השמות של "חגיגת קיץ" במדויק: גיבורת הספר אינה מכונה "הלן", אלא "מרים-הלן" שגם הוא שם צרפתי מובהק – Marie-Hélène – המקובל אצל אותם מעולי צפון אפריקה, שהיו חניכי תרבות צרפת (לא פחות מהשם "ז'ינטי"). במקרה של הגיבורה מרים-הלן לא חרג אלתרמן ממאגר השמות של עולי מרוקו, אלא חיפש ומצא שם שמתאים למטרתו.

מרים-הלן המרוקנית מוצגת אצל אלתרמן כצעירה יפיפייה (ועל כן השם "הלן" – "הלנה" מתאים לה בהחלט). יפיפייה זו מנסה למצוא את מזלה בתל-אביב, אך עברייני חסר מצפון בשם וולדרסקי מנסה לנצל את תמימותה ולהורידה לזנות כדי לעשות רווחים קלים על חשבונה. פירוש שמו של הנבל – "בעל הנכסים" – מצביע אולי על ההגמוניה האשכנזית שניצלה בשנות החמישים והשישים את תמימותם של עולי מרוקו, לא אפשרה את שילובם בחברה הישראלית, צמצמה את סיכוייהם להתקדם וזרקה אותם כאיש אחד לעיירות פיתוח מרוחקות.

השם "מרים", שמה השני של גיבורת "חגיגת קיץ", נפוץ בתצורות שונות במרחבי יצירת אלתרמן, והוא קשור תמיד לים. בשנת 1965, היא השנה שבה הוציא אלתרמן את "חגיגת קיץ", הוא כתב גם את פזמונו "זמר מפוחית", שבו קרא לגיבורה "מְרִימָה". הדובר בפזמון זה הוא ימאי ותיק שיש לו אישה בכל נמל ופרשת אהבים רבת-שנים עם מְרִימָה המחכה לו בנמל-הבית. זו מיואשת כבר מן הסיכוי שהספן ישים סוף-סוף קץ ליחסיו המזדמנים עם כל אותן נשים הקורצות לו מן הקופות והטברנות שברחבי העולם (הטברנה שבי"זמר מפוחית" היא כמדומה גלגולו הים-תיכוני של ה"פונדק" האלתרמני).

בספרו של אוטו ויינינגר "מין ואופיי" (1903), שהשפיע על האינטלקטואלים של ראשית המאה העשרים, ובכללם אלתרמן ורטוש, הנשים נחלקות לשתי קטגוריות בלבד: הקדושה והקדושה. ואגב, ביצירת אלתרמן שבה נחלק המין הנשי נחלק בחלוקה בינארית ל"אשת חוק" ול"אשת חיק" (חידוד של שלונסקי), הוענק לא פעם השם "מרים" לגיבורה הנשית, שהיא, בעת ובעונה אחת, גם מרים הגלילית וגם מרים המגדלית – גם הקדושה וגם הקדושה.

דמותה של מרים, למן הסיפור המקראי ועד לגלגוליה המודרניים, מופיעה על-פי-רוב על רקע של מקור מים כלשהו: יאור, או ים או באר. בתחילה מרים המקראית משגיחה על משה ששט בתיבה על היאור (גם שמו של משה נקשר בשדה הסמנטי שעניינו מים, שהרי הוא נמשה מן היאור, שבֹּ הוּסְתֵר. קודם הוא משוי מן המים, ואחר-כך הוא מוֹשֶׁה את עמו מן הטיט והיָוֹן, ומוליכו דרך הים לארץ חדשה. אחותו מרים שרה את "שירת הים" לאחר הניצחון על המצרים, ובהמשך נזכרת גם "בארה של מרים", שנדדה עם בני ישראל במדבר ובסופו של דבר נקבעה לפי האגדה בכינרת מעניין להיווכח שגם השם בגלגולו הנְכָרִי "מארי", "מאריה", "מארינה" מכיל קונוטציות ימיות, ייתכן שמן המילה הלטינית מאַרְהָ = ים, שנתגלגלה למילה הצרפתית mer = ים.

מרים-הלן, גיבורת "חגיגת קיץ", שהגיעה ארצה עם משפחתה ממרוקו שבאגן הים התיכון, בורחת מבית אביה בעיירת הפיתוח הדרומית והמדברית, ומגיעה לתל-אביב (המכונה "סטמבול") השוכנת לחוף ימים. אגב, גם עמוס עוז ניצל את השתמעויות-הלוואי הימיות של השם "מרים" ביצירתו "אותו הים", שנכתבה על בסיס "חגיגת קיץ" של אלתרמן. מרים-הלן מייצגת כמדומה בכפל שמותיה את עולי מרוקו – השם "הלן" מייצג את יופים הפיזי של רבים מהעולים, והשם "מרים" – את מקורם באגן הים התיכון. אלתרמן התעורר לעסוק בעלייה ממרוקו בעקבות גל העלייה השלישי ממרוקו (1961 – 1964) שפונה "מבצע יכין" או "עלייה ג'", שבֹּ עלו עד 1964 (השנה שבה התחיל לכתוב את "חגיגת קיץ") כשמונים אלף מיהודי מרוקו. ולמעשה, הוא ליווה גם את גל העלייה השני, החוקי, שהגיע בשנות החמישים (שעליו הופעלה מדיניות של סלקציה מטעם ממשלת ישראל).

■

השם "ציבא תשובה", שמו של האב שנקרא בתחילה "אלברט", נדיר וחידתי פי כמה מהשם "מרים-הלן", ולא קל להבין את שלל משמעיו עד גמירא. "תשובה" הוא אכן שם-משפחה האופייני לעולי מרוקו, אך כדאי לזכור ולהזכיר ש"תשובה" בעברית המקראית פירושה "חזרה, שְׁיִבָה", ואלתרמן שילב את המשמעות המקראית הזאת בשמו של העולה ממרוקו ששב לארץ אבותיו. השם "ציבא" איננו שם מקובל במציאות המודרנית, והוא אומר "דָרְשָׁנִי!".

ציבא המקראי היה כידוע עבדו של המלך שאול, איש תככים אוֹפּוֹרְטוֹנִיסְטִי, שעם חילופי השלטון העביר את נאמנותו לדויד ובגד לכאורה במפיבשת, נכדו הנכה של שאול (על טיבו של ציבא חלוקים המפרשים). דויד המלך, שרצה להיטיב עם בנו של יהונתן, שהיה לו כאח, החזיר למפיבשת את שדות סבו שאול, אף הזמין אותו לאכול על שולחן המלך, אך ציבא ניסה כנראה להדיר את מפיבשת, להשתלט על כל נכסיו ולהרחיקו מארמון דויד. ייתכן שאלתרמן רצה לרמוז לדויד בן-גוריון שדויד המלך ניסה לנהוג בחסד וברחמים כלפי צאצאיו של שאול המלך, וכי עליו ללמוד ממנו ולגלות רוחב-לב כלפי כל תפוצות ישראל. ייתכן שאלתרמן חשש פן גם בשנות השישים תוטל על עולי מרוקו מדיניות של הדרה ושל סלקציה.

אפשר שאלתרמן נזכר כאן במדיניות זו, שעליה חיבר את טורו "ריצתו של העולה דנינו" (עיון דבר מיום 30.12.1955 בעיצומה של מדיניות הסלקציה על עולי מרוקו). העולה הנכה דנינו הדומה בנכותו למפיבשת (מפיבשת הוא כמדומה הדמות המקראית היחידה שיש לה נכות), ניסה כזכור להתחכם למבחני הסלקציה ולקבל רישיון-עלייה על אף צליעתו. את טורו "ריצתו של העולה דנינו" פרסם אלתרמן בעקבות כתבה עיתונאית שתיארה איך ניסה העולה דויד דנינו להוכיח לוועדה הרפואית שנשלחה מהארץ כדי ליישם את מדיניות הסלקציה שהוא יכול לרוץ חרף נכותו.

האב המרוקני "אלברט", ששמו הוחלף ל"ציבא", הוא גם קרבן של אפליה, הזקוק לעזרה ולאמפתיה, אך גם אב כושל, שאינו מצליח להגן על בתו ועל גביע הכסף שנשא אתו ממרוקו כנדוניה ליום חתונתה. כמו ציבא המקראי הוא דמות חידתית שחיוב ושלילה משמשים בה בערבוביה. ייתכן שאלתרמן לא חסך כאן את שבט הביקורת גם מעולי מרוקו וממנהיגיהם, שעליהם הגן בחירוף נפש במקומות אחרים בשירי "הטור השביעי" (את חלקו של אלתרמן בניווט דעתם של ההנהגה ושל הציבור בנושא קליטתם של יהודי צפון אפריקה אין מרבים מחרחרי השסע החברתי בימינו להזכיר ולציין לטובה).

העובדה שאלתרמן שלח את "חגיגת קיץ" לבן-גוריון מעידה שגם כאשר הייתה לו ביקורת על ההנהגה, הייתה זו ביקורת בונה, הנובעת מהתבוננות, מתבונה ומראייה רחבה. גם הציבור הטה לו אוזן כי ידע שלפניו משורר לאומי, בעל עמדות מוסריות מוצקות, ולא משורר מפלגתי, המגן על איזו אמת צרה ואינטרסנטית. אכן, לא במקרה כינוהו "נתן החכם", הן על שם גיבורו של לְסִינֵג והן על שם הנביא שפעל לצדו של דויד המלך ושימש לו "תיבת בלמים". בל נשכח: גם נתן אלתרמן פעל בתקופת "מלכותו" של דויד, המנהיג וראש הממשלה.

הערה : על "חגיגת קיץ" כתבתי בספרי "על עת ועל אתר" (1999), "רוצי, נוצה"
(2013) ובאתר [/https://www.zivashamir.com](https://www.zivashamir.com) בקטגוריה "אלתרמן".